

Paweł Letko

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8322-5499>

Powstanie i działalność Rosyjsko-Litewskiej i Rosyjsko-Łotewskiej Komisji Historyków (2006–2020) jako forma realizacji polityki historycznej

Streszczenie: Celem artykułu jest prezentacja jednego z wątków stosunków dwustronnych między Federacją Rosyjską a Litwą i Łotwą, wpisującego się w nurt polityki historycznej – powstania i działalności wspólnych komisji historyków. Zarówno w Rosji, jak też w krajach bałtyckich polityka historyczna jest przedmiotem uwagi państwa jako narzędzie budowania tożsamości wokół narodowej symboliki. Wizja przeszłości kreowana na Litwie i Łotwie często kłóci się z pamięcią historyczną Rosji, stąd pomysł powołania dwustronnych komisji historyków, czyli próba stworzenia forum do dyskusji nad spornymi problemami wspólnej historii. Rosyjsko-Litewska Komisja Historyków została utworzona w roku 2006, powstanie jej łotewskiego odpowiednika napotkało więcej trudności i doszło do skutku dopiero w roku 2011. Prace obu komisji zawieszono w 2014 r. w związku z sytuacją na Ukrainie, przerwa trwała do roku 2017. Wymiernym efektem prac Komisji Rosyjsko-Litewskiej była publikacja dwóch tomów archiwaliów (w 2006 i 2013 roku), w przypadku Łotwy pozyskano dokumenty źródłowe z rosyjskich archiwów. Mimo wielu kontrowersji i krytyki z obu stron wydaje się, że nie ma innej drogi – prowadzenie polityki historycznej jest faktem, ale aby nie stała się ona propagandą historyczną musi opierać się na rzetelnych badaniach naukowych.

Słowa kluczowe: polityka historyczna, stosunki międzynarodowe, Litwa, Łotwa, Rosja

Wstęp

Chociaż w 1989 r. amerykański politolog Francis Fukuyama „uśmiercił historię”, dziś nikt nie neguje zjawiska polityki historycznej. Nie spełniły się przewidywania futurologów o „świecie bez granic” i odrzuceniu identyfikacji w oparciu o flagę, hymn czy narodową historię i dumę. Politykę historyczną prowadzi w zasadzie każdy kraj i to na wielu poziomach – jest to aktywność zarówno państwa, jak też instytucji i mniejszych

podmiotów publicznych. Polityka historyczna objawia się również w sferze stosunków międzynarodowych, a co za tym idzie – stanowi ważną część debaty publicznej i międzynarodowej. To w dużej mierze swego rodzaju spór o tożsamość, która nieuchronnie wiąże się ze stosunkiem do przeszłości. Wybory dokonywane w przeszłości wciąż mają znaczenie, różni się jednak ich ocena¹.

Nieuniknioną konsekwencją wspólnej historii jest fakt, że państwa bałtyckie bardzo silnie odczuwają kruchość swojego bezpieczeństwa terytorialnego. Dlatego mają ciągłą potrzebę podkreślania swej tożsamości i niezależności wobec potężnego sąsiada. Ze strony Rosji z kolei widać tendencję traktowania Bałtów jako obiektów, za pomocą których można rozwiązywać problemy identyfikacji terytorialnej².

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja jednego z wątków stosunków dwustronnych między Federacją Rosyjską a dwoma państwami bałtyckimi – Litwą i Łotwą, wpisującego się w nurt polityki historycznej – powstania i działalności wspólnych komisji historyków. Kolejno omówione zostały cele, jakie stawiano komisjom, podejmowane przez nie działania i ich efekty, rozpatrywane nie tylko w kategorii badań naukowych, ale także relacji międzypaństwowych.

Główne cele i uwarunkowania rosyjskiej polityki historycznej w XXI w.

Po objęciu władzy przez Władimira Putina, szczególnie od roku 2004, polityka historyczna Rosji stała się bardziej agresywna i nastawiona na stworzenie wizji przeszłości spójnej z aktualną polityką państwa. W sposób szczególny dotyczyło to II wojny światowej oraz zajęcia przez ZSRR krajów bałtyckich. Gloryfikowano mocarstwową politykę ZSRR i nawiązywano do idei silnej Rosji. W mediach i prasie podejmowano tematy historyczne – niestety, kluczową rolę w tej propagandzie odgrywała dezinformacja. Oczywiście fakty historyczne modyfikowano i prezentowano opinii publicznej³.

Nadzieją na zmianę miała być prezydentura Dmitrija Miedwiediewa i rzeczywiście pojawiły się nowe akcenty. Przykładowo, jesienią 2009 r., przy okazji Dnia Pamięci Ofiar Represji Politycznych, prezydent określił ZSRR jako państwo totalitarne i poddał krytyce tworzony pod dyktando Stalina powojenny ład międzynarodowy. Nadal podtrzymywano jednak tezę, że to ZSRR ma największe zasługi w ocaleniu Europy przed nazizmem⁴.

¹ *Polityka historyczna wobec II wojny światowej*, rozmowa z R. Chwedorukiem, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.

² D. Jakniunaite, *Neighbourhood Politics of Baltic States: Between the EU and Russia*, [w:] *Identity and Foreign Policy Baltic-Russian Relations and European Integration*, eds. E. Berg, P. Ehin, Ashgate 2009, s. 123.

³ D. Moskwa, „Putinowska” wizja przeszłości. Nowa koncepcja nauczania historii w świetle polityki historycznej Federacji Rosyjskiej, „Historia i Polityka” 2014, nr 11(18), s. 95; *Propaganda historyczna Rosji w latach 2004–2009*, dokument oprac. L. Pietrzak, B. Cichocki, zatwierdził szef BBN A. Szczygło, 16 X 2009, <https://www.bbn.gov.pl>.

⁴ *Pamyat' o natsional'nykh tragediyakh tak zhe svyashchenna, kak pamyat' o pobedakh*, 30 X 2009, <http://kremlin.ru/events/president/news/5862>.

W nowej, zatwierdzonej przez prezydenta „Strategii bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej” zapisano, że wszelkie próby rewizji roli Rosji w historii stanowią zagrożenie jej bezpieczeństwa narodowego⁵.

W kwietniu 2011 r. rosyjska Duma przyjęła oświadczenie, wzywające władze Federacji m.in. do podjęcia wszelkich dostępnych środków politycznych i gospodarczych w odpowiedzi na rosnącą dyskryminację ludności rosyjskojęzycznej w krajach byłego ZSRR. Była to tylko jedna z wielu odsłon nasilającego się sporu o historię między Rosją a jej sąsiadami, który wiąże się z polityką historyczną Kremla⁶.

Po ponownym objęciu przez Putina funkcji prezydenta nastąpił powrót do bezkompromisowej retoryki z lat 2000–2008. Sięgnięto po symbole z czasów ZSRR. Zmiany dotknęły także szkolnictwo. Pisane na początku lat 90. podręczniki wycofywano, zastępując je przygotowanymi w zgodzie z obowiązującą polityką władz⁷.

Tę świadomą i celową politykę Putina można określić jako neostalinowską. Wyraźnie odcina się ona od czasów Jelcyna, gdy np. ujawniono prawdę o Katyniu czy potępiono pakt Ribbentrop–Mołotow. Putin natomiast stara się budować tylko i wyłącznie dumę o wielkiej wojnie ojczyźnianej, a w takiej narracji nie ma miejsca na sowieckie zbrodnie⁸.

Należy podkreślić, że w Rosji polityka historyczna, w tym wystąpienia historyków, są często elementem polityki zagranicznej – w takim samym stopniu, jak działania służb specjalnych, czemu rosyjskie władze wcale nie zaprzeczają, np. w 2017 r. minister obrony Siergiej Szojgu powiedział, że Rosja ma specjalne wojska do „operacji informacyjnych”, trwa bowiem wojna o umysły i masową świadomość ludzi, a „propaganda musi być mądra, inteligentna i skuteczna”⁹. Ten paradygmat sprawdza się także w przypadku polityki historycznej.

Główne zagadnienia sporne w polityce historycznej Federacji Rosyjskiej i państw bałtyckich

Ruchy, które na przełomie lat 80. i 90. XX w. doprowadziły do upadku komunizmu i rozpadu ZSRR, a następnie doszły do władzy, budując nową tożsamość narodową, za głównego przeciwnika i obcego wybrały właśnie komunizm. To zrodziło problem rehabilitacji historycznego nacjonalizmu (często połączonego z etnicznym autokratyzmem)

⁵ *Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii do 2020 goda*, 13 V 2009, <http://www.kremlin.ru/supplement/424>.

⁶ A. Włodkowska-Bagan, *Soft Power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw „bliskiej zagranicy”*, „e-Politikon” 2012, nr 3, s. 38–59.

⁷ D. Moskwa, op. cit., s. 96–102.

⁸ *Pielęgnując pamięć*, rozmowa z P. Ukielskim, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.

⁹ *II wojna światowa i współczesne narracje historyczne*, rozmowa z P. Semką, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.

jako podstawy państwowości przerwanej przez komunizm. Jednocześnie pojawiło się zagadnienie współpracy różnych ruchów narodowych z nazizmem, których potępienie było zredukowane przez antykomunizm i w końcu pamięć o niej została „oczyszczona” z odniesień do kolaboracji z III Rzeszą i stała się podstawą mitu o „narodowych siłach” walczących wspólnie z Hitlerem o niezależność od ZSRR. Stworzenie nowej narracji historycznej, skoncentrowanej wokół potępienia sowieckiej okupacji z 1940 r. jako nielegalnej i upamiętnienia cierpień Bałtów, zwłaszcza z powodu represji i deportacji z lat 1940–1941 i 1945–1953, stało się zadaniem priorytetowym¹⁰.

Wizja przeszłości kreowana w państwach bałtyckich kłóci się z pamięcią historyczną Rosji, gdzie panuje ogólnonarodowy konsensus wokół wydarzeń II wojny światowej i potępienia współpracy z nazizmem. Według badań z 2016 r. 80% Rosjan uważa Dzień Zwycięstwa za główne święto państwowe, natomiast 87–88% respondentów wskazuje, że najważniejszym wydarzeniem XX w. było zwycięstwo w walce z nazizmem. Co więcej, coraz mniej osób „dzieli się” tym zwycięstwem – przeważa przekonanie, że ZSRR pokonał III Rzeszę sam, bez sojuszników¹¹. Rosyjska polityka historyczna dąży także do rehabilitacji paktu Ribbentrop–Mołotow. Wynika to z faktu, że społeczeństwo rosyjskie postrzega Stalina, co prawda, jako zbrodniarza, ale jednocześnie uważa go za wielkiego przywódcę, geniusza strategii i taktyki. W myśl tej narracji pakt Ribbentrop–Mołotow nie mógł być błędem, ale bardzo sprytnym i mądrym taktycznie posunięciem politycznym. Dlatego też wszelkie interpretacje genezy i przebiegu II wojny światowej, ukazujące ZSRR w krytycznym świetle, nie są tolerowane, co więcej – próbuje się je zasufladkować jako „heroizację nazizmu”¹². Z perspektywy państw bałtyckich z kolei najważniejszym i najbardziej nośnym emocjonalnie tematem jest kwestia uznania sowieckiej okupacji.

Początki współpracy w ramach komisji historyków

Mimo wielu kontrowersji w interpretacji wspólnej przeszłości, Litwa jako pierwsza z krajów bałtyckich wyraziła chęć dialogu z Rosją na ten temat – w styczniu 2006 r. została powołana Wspólna Rosyjsko-Litewska Komisja Historyków (której początków można doszukiwać się we współpracy Instytutu Historii Litwy w Wilnie i Instytutu Historii Powszechnej Rosyjskiej Akademii Nauk)¹³.

¹⁰ P. Rutland, *Introduction: nation-building in the Baltic states: thirty years of independence*, „Journal of Baltic Studies” 2021, vol. 52, z. 3, s. 421.

¹¹ *Proslavleniye Pobedy – sposob kollektivnogo samoutverzhdeniya*, 8 V 2016, <https://lenta.ru/articles/2016/05/07/9may/>.

¹² *Pielęgnując pamięć...*

¹³ S. Rekeđa, *Nikzhentaytis: dialog istorikov Rossii i Litvy – primer politikam*, 22 III 2013, <http://www.baltic-course.com/rus/opinion/?doc=72301>.

Głównym celem komisji miało być prowadzenie badań związanych z historią regionu Morza Bałtyckiego, organizacja konferencji naukowych, okrągłych stołów, seminariów dla młodych historyków, szczególną zaś uwagę zamierzano poświęcić podręcznikom szkolnym. Jako priorytet wskazano badania nad paktem Ribbentrop–Mołotow i wydarzeniami roku 1940. Pierwsze posiedzenie komisji odbyło się w Wilnie, gdzie zorganizowano także konferencję na temat stanu badań i oceny stosunków litewsko-rosyjskich w historii.

Powstanie rosyjsko-łotewskiej komisji historyków napotkało więcej trudności. Zamiar jej powołania ogłosił już w 1997 r. rosyjski ambasador na Łotwie Aleksander Udalcow. Do inicjatywy przychylnie odniosły się najwyższe władze Łotwy, na czele z prezydentem. Jednak w kolejnych latach nic nie zapowiadało, że sprawa zostanie sfinalizowana¹⁴. Temat powrócił dopiero w lutym 2007 r. podczas międzynarodowej konferencji w Rydze na temat dziedzictwa ZSRR w krajach bałtyckich¹⁵. Półtora roku później, w październiku 2008 r., rozmawiali o niej ministrowie spraw zagranicznych. Ostatecznie pomysł zaakceptowany przez prezydentów obu krajów stał się faktem w grudniu 2010 r., podczas wizyty prezydenta Zatlersa w Moskwie. Po spotkaniu ogłoszono utworzenie wspólnej komisji historyków, która podejmie się analizy trudnych tematów, wykorzystując zasoby archiwów do tej pory niedostępne dla badaczy¹⁶.

Strona rosyjska wyrażała nadzieję, że komisja stanie się instrumentem dialogu naukowego i pozwoli zmniejszyć różnice w interpretacji wspólnej przeszłości. Ciekawa jest kolejność „trudnych” tematów wymieniana przez rosyjskich historyków: sowiecka polityka represji, zbrodnie nazistów i ich łotewskich współpracowników, sowietyzacja Łotwy, terror nacjonalistycznych ugrupowań „leśnych braci”¹⁷.

Ale już pierwsze reakcje polityków z Rygi pokazywały, że oczekiwania drugiej strony były nieco inne, np. sekretarz stanu Andris Teikmanis stwierdził: „Nie może być mowy o tym, że nasi historycy dojdą do zupełnie nowych wniosków. My swojej historii nie zmienimy i nie zamierzamy tego robić. Nawet na jotę”. Jednocześnie wskazywał na rosyjskie działania, które miały psuć wizerunek Łotwy na arenie międzynarodowej, czy

¹⁴ Viktor Gushchin: *Rossijsko-latvijskaya komissiya istorikov: v povestke dnja – priznaniye “okkupatsii”*, 16 I 2011, <https://regnum.ru/news/1364857.html>; *Krievijā neielaiž Latvijas vēsturnieku Strodu*, 9 VI 2007, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/krievija-neielaiž-latvijas-vesturnieku-strodu.d?id=18153237>.

¹⁵ *Stenogramma vystupleniya i otvetov na voprosy SMI Ministra inostrannykh del Rossii S.V.Lavrova na sovmestnoy press-konferentsii po itogam peregovorov s Ministrom inostrannykh del Latvii M. Rijekstin'shem*, 23 X 2008, http://www.mid.ru/press_service/minister_speeches/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/319958.

¹⁶ *Latviya: novyye otnosheniya s novoy Rossiyey*, 16 XII 2010, <http://www.expert.ru/2010/12/16/latviya-novyye-otnosheniya-s-novoj-rossiej/>; *Press-konferentsiya po itogam rossijsko-latvijskikh peregovorov*, 20 XII 2010, <http://www.kremlin.ru/transcripts/9855>.

¹⁷ A. Dyukov, V. Simindey, *V plenu u etnokratii. O politicheskoy angazhirovannosti latvijskoy ofitsial'noy istoriografii*, „Svobodnaya mysl” 2012, nr 1/2, s. 189.

niechęć do przyznania, że Łotwa znajdowała się pod radziecką okupacją¹⁸. Z kolei przewodnicząca łotewskiego parlamentu powiedziała, że sowiecka okupacja Łotwy jest takim samym niepodważalnym i fundamentalnym faktem jak Holocaust¹⁹. Podobne stanowisko prezentował dyrektor Instytutu Historii Łotwy Uniwersytetu Łotewskiego. Z zadowoleniem przyjął fakt powołania komisji, ale przyznał, że kwestia uznania okupacji Łotwy nie będzie tematem dyskusji, ponieważ Rosja nie jest jeszcze na to gotowa. Za korzystny uznał dostęp do rosyjskich archiwów, gdzie można będzie szukać dokumentów związanych z procesem podjęcia decyzji w sprawie okupacji²⁰.

Rosyjskie media, komentując te wypowiedzi, wnioskowały, że Ryga niedwuznacznie pokazuje swój instrumentalny stosunek do komisji i nie dąży do obiektywnej refleksji historycznej, a jedynie do realizacji swojej ideologii „sowieckiej okupacji” i „legionistów SS jako bojowników o wolność” oraz uzyskania dostępu do rosyjskich archiwów²¹.

W styczniu 2011 r. ogłoszono listę łotewskich członków komisji i sformułowano cztery podstawowe obszary zainteresowania – Łotwa i ZSRR w okresie II wojny światowej, stalinowskie represje wobec mieszkańców Łotwy, polityka ZSRR na Łotwie oraz ruch oporu – co wskazywało, że poruszane tematy będą dla Rosji dosyć niewygodne.

Działalność komisji i jej efekty

Pokłosem pierwszego posiedzenia Rosyjsko-Litewskiej Komisji Historyków był zbiór dokumentów *Rosja i Litwa w latach II wojny światowej (marzec 1939–sierpień 1940)*, zaprezentowany 9 czerwca 2006 r. Praca została wydana w Wilnie pod egidą Instytutu Historii Litwy oraz Instytutu Historii Powszechnej RAN. Minister spraw zagranicznych Litwy ocenił to wydawnictwo jako „litewską wersję wydarzeń z okresu przedwojennego”. Publikacja od początku wywołała burzliwą dyskusję i kontrowersje, zwłaszcza po stronie rosyjskiej. Pojawiły się głosy, że to kolejny sposób promowania przez Wilno, Rygę i Tallin koncepcji „okupacji”. Krytyce poddano zwłaszcza artykuł wprowadzający autorstwa Natalii Lebediewej z Rosyjskiej Akademii Nauk, który „uczynił z tej instytucji narzędzie w rękach sił wrogich Rosji”. Lebediewą przedstawiano jako sympatyczkę sił litewskich (i polskich), która z powodu braku nadzoru zamieściła w artykule swą

¹⁸ I. Mūrniece, *Grūts darbs pie grūtās vēstures. Saruna ar Ārlietu ministrijas valsts sekretāru Andri Teikmani*, „Latvijas Avīze” 2011, nr 6, s. 5.

¹⁹ *Aboltīnya prīravnyala sovetskuyu okkupaciyu Latvii k Kholokostu*, 11 I 2011, <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/aboltinya-priravnyala-sovetskuyu-okkupaciyu-latvii-k-holokostu.d?id=36172380>.

²⁰ A. Dyukov, V. Simindey, *Gosudarstvennaya istoricheskaya politika Latvii: materialy k izucheniyu*, Moskva 2011, s. 15.

²¹ *Istoriki Latvii: Kazhotsin'sh nesēt otvet-stvennost' pered latyshskim narodom za lozh' i prestupleniya*, 12 XII 2011, <https://regnum.ru/news/1363847.html>.

„prywatną opinię” – jak później tłumaczył przewodniczący rosyjskiej części komisji²². Powodem negatywnej opinii było określenie wydarzeń z roku 1940 mianem „okupacji”.

Drugie spotkanie komisji miało miejsce w Moskwie, natomiast trzecie, 16 września 2008 r., otworzyło międzynarodową konferencję naukową w Wilnie „Imperium i ludzie w XIX wieku”. Wzięli w nim udział m.in. przedstawiciele litewskiego rządu oraz rosyjski ambasador Władimir Czchikwadze²³. Prace komisji nie przebiegały jednak z intensywnością odpowiadającą oczekiwaniom obydwu stron. Może o tym świadczyć spotkanie ministrów Ażubalisa i Ławrowa w Wilnie pod koniec 2011 r., przy okazji posiedzenia Rady Ministerialnej OBWE²⁴.

15 lutego 2013 r. w siedzibie litewskiego MSZ odbyła się prezentacja drugiego tomu wydawnictwa źródłowego *Rosja i Litwa w latach II wojny światowej*. Ponownie wzięli w niej udział dyplomaci z obu stron, którzy podkreślali, że wydanie zbioru dokumentów jest dowodem klimatu współpracy i wypracowania dobrego algorytmu wspólnych działań historyków, który przydałby się także w stosunkach międzypaństwowych, a komisja jest formatem umożliwiającym debatę i profesjonalne podejście do trudnych tematów²⁵.

W porównaniu z pierwszym tomem, ten został przyjęty w Rosji bez większych emocji. Dyrektor Fundacji Pamięć Historyczna ocenił go pozytywnie, chociaż zwrócił uwagę na pominięcie istotnych jego zdaniem dokumentów (np. pokazujących, że wiele państw uznało de facto i de iure przynależność Litwy do ZSRR). Odpowiedzialnością za ten stan rzeczy obarczono ponownie Lebediewą, która przygotowywała dokumenty ze strony rosyjskiej, twierdząc, że nie ma ona „odpowiednich kompetencji akademickich”. Pojawiły się także tradycyjne insynuacje, że historycy litewscy w swojej pracy podlegają ograniczeniom natury politycznej, czego dowodzi sfinansowanie publikacji przez MSZ²⁶.

Miesiąc później przewodniczący komisji ze strony litewskiej stwierdził, że współpraca między historykami układała się poprawnie (zwłaszcza podczas przygotowywania publikacji), ponieważ wszyscy starali się zrozumieć argumenty strony przeciwnej. Niestety, zwłaszcza po wydaniu pierwszego tomu ani Rosjanie, ani Litwini nie mogli

²² V. Aleksandrova, *Latviya i istoricheskaya nauka – veshchi nesovmestimyye*, 23 I 2018, <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/23012018-latviya-i-istoricheskaya-nauka-veshchi-nesovmestimyye/>; Mikhail Demurin: *Letom 1940 goda imela mesto ne okkupatsiya, a fiasko gosudarstvennosti pribaltijskikh stran*, 21 VIII 2006, <https://regnum.ru/news/708430.html>.

²³ *Trečią kartą susirinko dvišalė Lietuvos ir Rusijos istorikų komisija*, 16 IX 2008, https://www.smm.lt/web/lt/pranesimai_spaudai/trecia-karta-susirinko-dvisale-lietuvos-ir-rusijos-istoriku-komisija.

²⁴ A. Ažubalis *Rusijos ministru: okupacijos klausimas liks darbotvarkėje, Lietuva tęs energetikos reformas*, 6 XII 2011, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/aazubalis-rusijos-ministru-okupacijos-klausimas-liko-darbotvarkėje-lietuva-tes-energetikos-reformas.d?id=52614429>.

²⁵ *Linkyavichyus: narabotki istorikov Litvy i RF mozžno privilech' i k dvukhstoronnim otnosheniyam*, 15 II 2013, <https://www.delfi.lt/ru/news/politics/linkyavichyus-narabotki-istorikov-litvy-i-rf-mozhno-privlechi-k-dvuhstoronnim-otnosheniyam.d?id=60687165>.

²⁶ A. Novikov, *Istoriik Dyukov: «Nado izuchat', a nepolitcheski ispol'zovat' proshloye»*, 11 VI 2013, <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/istorik-dyukov-nado-izuchat-a-ne-politcheski-ispolzovat-proshloe110613/>.

pochwalić się poparciem własnych polityków, stąd sugestia, że aby komisja mogła swobodnie działać, jej patronami nie powinni być prezydenci czy ministerstwa spraw zagranicznych, ale ministerstwa nauki i edukacji²⁷.

Prace komisji w tym okresie przestały się koncentrować na trudnych kwestiach XX w., zastąpiły je zagadnienia wspólnej historii Moskwy i Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce średniowiecza. Z czasem, w związku z narastającym kryzysem wokół Krymu, spotkania zostały zawieszane²⁸. Było to zgodne z linią litewskiego MSZ, które w tym czasie dążyło do zerwania wszelkich dwustronnych relacji z Rosją, eskalującej konflikt z Ukrainą²⁹.

Z kolei rozpoczęcie działalności Rosyjsko-Łotewskiej Komisji Historyków napotykało na szereg trudności. Od kwietnia do czerwca 2011 r. z obu stron pojawiały się kolejne zapowiedzi spotkania inauguracyjnego. Apelowano o przyspieszenie, przyznając, że sprzeczności w interpretacji historii utrudniają rozwój stosunków dwustronnych. Dyskutowano o składzie Komisji oraz planowanej tematyce jej prac, np. strona rosyjska chciała ją rozszerzyć na wiek XIX, ale Łotysze nie byli tym zainteresowani³⁰.

We wrześniu nadal sytuacja nie była jasna – Rosjanie nie podali składu swojej części komisji. Według obserwatorów był to efekt nacisków rosyjskich czynników rządowych³¹. Ostatecznie instrukcja w sprawie ustanowienia dwustronnej Komisji Historyków została podpisana przez prezydenta Miedwiediewa 11 stycznia 2011 r. W czerwcu tego roku wyznaczono przewodniczącego, a w listopadzie Rosyjska Akademia Nauk zatwierdziła listę członków³².

Do pierwszego spotkania doszło 14 listopada 2011 r. w Moskwie. Obydwie strony wzywały do wzajemnego szacunku dla przeciwnych poglądów, unikania upolitycznionych opinii, tak aby, jak powiedział przewodniczący łotewskiej części komisji, „historia nie stała się narzędziem propagandy”. Strona łotewska od początku naciskała na dwie

²⁷ S. Rekeđa, op. cit.

²⁸ *Darbas su kolegomis iš Rusijos sustojo*, 18 II 2015, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/darbas-su-kolegomis-is-rusijos-sustojo.d?id=67200538>.

²⁹ A. Nosovich, *Pribaltika priznala Krym rossijskim? Kompensatsii za «okkupatsiyu» vazhneye podderzhki Ukrainy*, 3 II 2020, <https://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/03022020-pribaltika-priznala-krym-rossijskim-kompensatsii-za-okkupatsiyu-vazhnee-podderzhki-ukrainy/>.

³⁰ I. Krylov, *Latviya toropit Rossiju «razobrat'sya» s istoriyey*, 8 VI 2011, <https://ruskiymir.ru/news/31237/>; *V Latvii nichego ne znayut o planakh Rossii po komissii istorikov*, 26 IV 2011, <https://regnum.ru/news/polit/1398760.html#ixzz1Kci5ugPs>; *Krievijas kavēšanās dēļ vēsturnieku komisija joprojām darbu nav sākusī*, 14 VI 2011, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/krievijas-kavesanas-del-vesturnieku-komisija-joprojam-darbu-nav-sakusi-13888294>.

³¹ *Krievija nav izrādījusi nekādas aktivitātes vēsturnieku komisijas darba uzsākšanai*, 27 IX 2011, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/krievija-nav-izradijusi-nekadas-aktivitates-vesturnieku-komisijas-darba-uzsaksana-13905684>.

³² *Ob organizatsii rossijskoy chasti Sovmestnoy komissii istorikov Rossii i Latvii*, 8 VI 2011, http://www.ras.ru/viewnumbereddoc.aspx?id=69e715c8-1d69-40a4-98be-3ababce560ef&_Language=ru; *O rossijskoy chasti Sovmestnoy komissii Istorikovrossii i Latvii*, 2 XI 2011, http://www.latvia.mid.ru/news/ru/11_052_Rasporjzhenie.pdf.

kwestie: dostęp do rosyjskich archiwów i ograniczenie ram chronologicznych podejmowanych zagadnień do XX stulecia³³. W oficjalnych komentarzach można było przeczytać, że spotkanie przebiegało w konstruktywnej atmosferze, a strona łotewska uzyskała dostęp archiwaliów i możliwość wydania drukiem wybranych materiałów źródłowych³⁴. Już na przełomie kwietnia i maja 2012 r. w Moskwie przebywali dwaj łotewscy historycy, którzy rozpoczęli wybór dokumentów do publikacji *Republika Łotwy i ZSRR – stosunki gospodarcze, polityczne i kulturalne w okresie międzywojennym 1918–1939*³⁵.

Jeden z rosyjskich członków komisji, komentując spotkanie, stwierdził, że głównym celem jest aktywizacja badań naukowych, których efektem będą zbiory dokumentów i artykuły naukowe, a wnioski zostaną być może wykorzystane także na poziomie relacji międzypaństwowych. Jego zdaniem należy poszukiwać możliwości zbliżenia stanowisk, a przedmiotem zainteresowania historyków powinny być przede wszystkim fakty, a nie ich polityczna interpretacja³⁶.

Jednak Łotysze nie ukrywali, że nie zrezygnują ze swych podstawowych założeń – np. w sierpniu 2012 r. przewodniczący ze strony łotewskiej ponownie wyraził przekonanie, że prace komisji przyczynią się do oficjalnego uznania przez Rosję faktu okupacji Łotwy³⁷.

Spotkania komisji odbyły się jeszcze w listopadzie 2012 r. w Rydze oraz w grudniu 2013 r. w Moskwie i były poświęcone kolejno związkom kulturalnym, gospodarczym i politycznym w okresie międzywojennym oraz uzyskaniu przez Łotwę niepodległości – zagadnienie II wojny światowej przesunięto na kolejne posiedzenie³⁸. Za każdym razem mówiono o konieczności intensyfikacji wspólnych badań i podkreślono zainteresowanie władz pracami komisji³⁹.

W wywiadzie udzielonym w grudniu 2013 r. prof. Aleksandr Czubarjan, który ze strony rosyjskiej przewodniczył obu komisjom, podkreślał, że prowadzą one owocną pracę, omawiając trudne momenty wspólnej przeszłości. Dodał jednak, że pracę historyków

³³ A. Chechevishnikov, *Istorii nadležhit ne sudit', a ob'yasnyat'...*, „Yantarnyy Most” 2011, nr 4, s. 39.

³⁴ *Vēsturnieki pirmo pētīs starpkaru period, 17 XI 2011*, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/vesturnieki-pirmo-petis-starpkaru-periodu-13915631>.

³⁵ *Latvijas vēsturnieki Maskavas arhīvā iepazīnušies ar Kominternes dokumentiem, 6 V 2012*, <https://www.la.lv/latvijas-vesturnieki-maskavas-arhiva-iepazinusies-ar-kominternes-dokumentiem>.

³⁶ M. Suslikova, «*My dolzhny umerit' strasti*», 15 XI 2011, <https://vz.ru/politics/2011/11/15/538542.html>.

³⁷ A. Chechevishnikov, op. cit., s. 41; *Feldmanis: Sadarbība ar Krievijas vēsturniekiem veicinās to, ka Krievija ātrāk atzīs Latvijas okupācijas faktu, 9 VIII 2012*, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/viedokli/feldmanis-sadarbiba-ar-krievijas-vesturniekiem-veicinas-to-ka-krievija-atrak-atzis-latvijas-okupācijas-faktu-13961927/comments>.

³⁸ *Istoriki Latvii i Rossii obsudyat boleznennyye voprosy, 26 XI 2012*, http://www.mixnews.lv/ru/society/news/111594_istoriki-latvii-i-rossii-obsudyat-boleznennyye-voprosy/; *V Moskve proshlo tret'ye zasedaniye latvijsko-rossijskoy komissii istorikov, 7 XII 2013*, <https://regnum.ru/news/polit/1742313.html>.

³⁹ *Valsts prezidents atbalsta Latvijas – Krievijas vēsturnieku komisijas darbību un mērķus, 26 XI 2012*, <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidents-atbalsta-latvijas-krievijas-vesturnieku-komisijas-darbibu-un-merkus>.

utrudnia upolitycznienie historii w krajach nadbałtyckich, jako przykład podając wycenienia łotewskiej komisji ds. odszkodowań, która wyceniła straty poniesione w wyniku okupacji sowieckiej na co najmniej 285 mld euro. Odniósł się także do problemu „okupacji” (rosyjskie media wcześniej zarzucały mu, że przyjął w tej sprawie stanowisko państw bałtyckich), mówiąc, że żadnej okupacji nie było. Powoływał się przy tym na rząd brytyjski, który rozpatrując w 1940 r. sprawę zajęcia Pribałtyki przez ZSRR używał terminu „absorption”⁴⁰.

Pierwszy etap prac komisji nie spotkał się z pozytywną oceną strony rosyjskiej. Rygę oskarżano, że wykorzystuje to gremium do promowania oficjalnych ideologicznych „frazesów” o sowieckiej okupacji i legionistach SS jako bojownikach o wolność Łotwy⁴¹. Stwierdzano, że dla Rosji współpraca historyków miałyby naukowe i polityczne znaczenie, gdyby przestrzegano pewnych zasad, m.in. prezentowania całej historiografii, także w kwestiach spornych, równości stron przy wyborze zagadnień, oparcia badań na krytycznej analizie dokumentów, niedopuszczalności wykorzystywania w debacie naukowej wcześniej ujawnionych fałszerstw⁴².

Jako ciekawy kontekst do prac komisji można potraktować fakt, że 4 kwietnia 2014 r. w pierwszym czytaniu rosyjska Duma przyjęła projekt, wniesiony przez przedstawicielkę „Jednej Rosji”, wprowadzający do kodeksu karnego nowy artykuł (354.1) „Rehabilitacja nazizmu”. Miesiąc później nowe prawo, według którego przestępstwem jest m.in. rozpowszechnianie fałszywych informacji na temat działalności ZSRR w czasie II wojny światowej, zostało zatwierdzone przez prezydenta.

Zawieszenie prac komisji i próby wznowienia działalności

Wkrótce nad pracami obu komisji cieniem zawisł konflikt o Krym. Łotewscy historycy spotkali się w czerwcu 2014 r., aby przedyskutować tę kwestię. Doszli wówczas do wniosku, że należy kontynuować współpracę, choćby ze względu na przygotowania do publikacji dokumentów archiwalnych (której termin przesunięto już na rok 2015)⁴³.

Jednak 10 września 2014 r. strona łotewska oświadczyła, że współpraca nie jest możliwa ze względów moralnych w związku z sytuacją na Ukrainie. Do Czubarjana zostało wysłane pismo z „propozycją” odroczenia kolejnego spotkania, które miało odbyć się w Rydze⁴⁴.

⁴⁰ N. Yermolayeva, *Strany Pribaltiki politiziruyut istoriyu*, 6 XII 2013, <https://rg.ru/2013/12/06/pribaltika-site.html>.

⁴¹ V. Simindey, *Istoricheskaya politika Latvii. Materialy k izucheniyu*, Moskwa 2013, s. 5.

⁴² Idem, *Ognem, shtykom i lest'yu. Mirovyie voyny ikh natsionalisticheskaya interpretatsiya v Pribaltike*, Moskwa 2015, s. 200.

⁴³ V. Sprūde, *Latvijas – Krievijas vēsturnieku komisijas nākotni lems septembrī*, 15 VIII 2014, <https://www.la.lv/latvijas-krievijas-vesturnieku-komisijas-nakotni-lems-septembri>.

⁴⁴ Y. Novoselova, *Krasno-beloye koleso*, „Rossiyskaya Gazeta” 2015, nr 242, s. 12.

Wymiernym efektem prac Rosyjsko-Litewskiej Komisji Historyków była publikacja dwóch tomów archiwaliów, które ukazały się w 2006 r. i 2013 r. Wydaje się, że wydawnictwa zostały przyjęte z zadowoleniem przez stronę litewską i z dużo większą rezerwą przez Rosję.

W przypadku Rosyjsko-Litewskiej Komisji Historyków, niestety, nie doszło do publikacji pierwszego tomu archiwaliów, mimo że miał on dotyczyć kwestii najmniej kontrowersyjnych – więzi kulturalnych między Łotwą a ZSRR w okresie międzywojennym. Z rosyjskich archiwów do momentu zawieszenia prac zdołano pozyskać tylko 1/3 materiałów wskazanych przez łotewskich historyków, które miały stać się podstawą wydawnictwa.

Po objęciu urzędu prezydenta Łotwy przez Raimonda Vējonisa podjęto próby wznowienia prac komisji. Latem 2015 r. spotkał się on w tej sprawie z historykami⁴⁵. Strona łotewska wysyłała sygnały, że może zmienić stanowisko⁴⁶. Doszło do rozmów z Czubarjanem w Moskwie – ustalono, że Ryga otrzyma dokumenty archiwalne zgromadzone w ramach prac Komisji, mówiono o możliwości spotkania w 2016 r.⁴⁷

13 listopada 2015 r. łotewska ambasador ponownie spotkała się z Czubarjanem, który, według części rosyjskich mediów, miał przekazać jej 2,5 tys. stron kopii materiałów archiwalnych. Były to dokumenty z lat 20. i 30. XX w., dotyczące stosunków gospodarczych i więzi kulturalnych – gest mający doprowadzić do wznowienia działalności komisji⁴⁸.

Sprawa stała się głośna, mówiono o niej i pisano w mediach łotewskich i rosyjskich⁴⁹, w Rosji pojawiły się określenia „skandal” i „oszustwo” w związku z przekazaniem tajnych dokumentów⁵⁰. Czubarjan w wywiadzie dla TASS starał się wyciszyć emocje, tłumacząc, że rzekomy „skandal” został wywołany ze względów politycznych i oparty na fałszywych informacjach – przekazane dokumenty nie miały klauzuli tajności, a było ich tylko 44 (ok. 200 stron). Z kolei Łotysze nie obiecywali podjęcia prac komisji, a jedynie wyrazili gotowość wznowienia kontaktów⁵¹.

⁴⁵ *Latvijas-Krievijas vēsturnieku komisija pakāpeniski atsāk sadarbību*, 6 XI 2015, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/latvijas-krievijas-vesturnieku-komisija-pakapeniski-atsak-sadarbibu.d?id=46684179>.

⁴⁶ *Divas trešdaļas no Krievijas arhīvos pasūtītajām dokumentu kopijām nesāņēmām, sarūgtināts vēsturnieks Zunda*, 4 VIII 2015, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/divas-tresdalas-no-krievijas-arhivos-pasutitajam-dokumentu-kopijam-nesanemam-sarugtinats-vesturnieks-zunda.d?id=46293811>.

⁴⁷ Y. Novoselova, op. cit., s. 12.

⁴⁸ V. Sprūde, *Vēsturnieku komisija neērtā situācijā*, 13 XI 2015, <https://www.la.lv/vesturnieku-komisija-neerta-situacija>.

⁴⁹ *Grib atjaunot Krievijas-Latvijas vēsturnieku komisijas darbu*, 20 III 2016, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/grib-atjaunot-krievijas-latvijas-vesturnieku-komisijas-darbu.d?id=47209501>.

⁵⁰ *Zachem RAN tak navyazchivo vedēt «dialog» s Latvīyey o «sovetskoy okkupatsii»?*, 21 XI 2015, <https://regnum.ru/news/polit/2017644.html>.

⁵¹ *Aleksandr Chubar'yan: skandal s peredachey arkhivnykh dokumentov Latvii razdut radi politiki*, 20 XI 2015, <http://tass.ru/opinions/interviews/2458770>.

Ta sytuacja, mimo niewątpliwego sukcesu, jakim było ostateczne uzyskanie dokumentów, doprowadziła do rozłamu w łotewskiej części komisji i rezygnacji dwóch jej członków. Ostrożne wobec wznowienia prac komisji było także stanowisko łotewskiego MSZ⁵².

Przełom przyniósł dopiero rok 2017. W dniach 14–15 sierpnia doszło (po czteroletniej przerwie) do spotkania Rosyjsko-Łotewskiej Komisji Międzyrządowej, w trakcie którego m.in. ustalono, że do końca roku wznowi prace Rosyjsko-Łotewska Komisja Historyków. 12 września doszło do reaktywacji łotewskiej części komisji, która – jak powiedział Czubarjan – została odpolityczniona, ponieważ przeniesiono ją pod zarząd Łotewskiej Akademii Nauk. Doszło wówczas do spotkania przebywającego w Rydze Czubarjana z prezydentem Łotewskiej Akademii Nauk Ojārsem Spārītisem, któremu towarzyszyli naukowcy i dyplomaci. Czubarjan zaprosił Łotyszy do Moskwy w celu ustalenia miejsca, terminu i tematyki kolejnego spotkania Komisji⁵³.

W tym samym roku Czubarjan, zapowiadając wznowienie prac komisji rosyjsko-łotewskiej, wspomniął, że być może dołączą do niej historycy litewscy⁵⁴. Nie określił, czy byłoby to jednorazowe wydarzenie, czy taki format zostałby na stałe.

17 stycznia 2018 r. chęć wznowienia prac komisji ze strony łotewskiej potwierdził ambasador w Moskwie, uzależniając je od zmian personalnych w części łotewskiej⁵⁵. Jednak dopiero w roku 2020 zainteresowanie temat podjęli ambasadorzy obu krajów, przy czym rosyjski dyplomata podkreślał, że zawieszenie działalności nastąpiło po jednostronnym opuszczeniu komisji przez stronę łotewską, ale jest ona potrzebna, aby „wrócić do dyskusji na temat bolesnych kwestii wspólnej historii w ramach naukowego dyskursu, a nie do próby nadania im politycznego znaczenia”⁵⁶.

Litewskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, oceniając relacje z Rosją w roku 2017, stwierdziło, że mimo niekorzystnej atmosfery politycznej, kontynuowana była

⁵² *Latvijas vēsturnieku komisijas vadītājs grib atjaunot sadarbību ar Krieviju*, 20 III 2016, <https://www.tvnet.lv/4984334/latvijas-vesturnieku-komisijas-vaditajs-grib-atjaunot-sadarbibu-ar-krieviju/comments>; *Grib atjaunot Krievijas-Latvijas vēsturnieku komisijas darbu*, 20 III 2016, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/grib-atjaunot-krievijas-latvijas-vesturnieku-komisijas-darbu.d?id=47209501>.

⁵³ *V Moskve proshlo tret'ye zasedaniye latviysko-rossiyskoy komissii istorikov*, 7 XII 2013, <https://regnum.ru/news/polit/1742313.html>; *Latvijas Zinātņu akadēmijā viesojas Latvijas-Krievijas kopējās vēsturnieku komisijas līdzpriekšsēdētājs akadēmiķis Aleksandrs Čubarjans*, 12 IX 2017, http://archive.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=3949&Itemid=43; *V Rige vozobnovila rabotu rossiysko-latviyskaya komissiya istorikov*, 14 IX 2017, <https://ria.ru/world/20170914/1504756713.html>.

⁵⁴ *Chubar'yan: rossiysko-latviyskaya komissiya istorikov vozobnovit rabotu*, 14 IX 2017, <https://lv.sputniknews.ru/20170913/chubarjan-rossijsko-latvijskaja-komissija-istorikov-vozobnovit-rabotu-5861510.html>.

⁵⁵ *Posol Latvii v RF: istoriya – ne takaya uzh prostaya veshch'*, 17 I 2018, <http://tass.ru/opinions/interviews/4881192>.

⁵⁶ *Posol Latvii: bylo by neplokho, yesli by nashi i rossiyskiye istoriki sovместno rabotali nad XX vekom*, 31 I 2020, <http://www.freecity.lv/politika/63872/>; *Tema „ushcherba“ zakryta navsegda: kak Rossiya gotova obsuzhdat' istoriyu s Latviyey*, 18 VI 2020, <https://lv.sputniknews.ru/20200618/Tema-uscherba-zakryta-navsegda-kak-Rossiya-gotova-obsuzhdat-istoriyu-s-Latviyey-13919040.html>.

praktyczna współpraca w obszarach ważnych dla Wilna. Jako jeden z nich wskazano działalność Rosyjsko-Litewskiej Komisji Historyków⁵⁷.

Tu przełomem okazało się seminarium poświęcone setnej rocznicy odzyskania przez Litwę niepodległości, zorganizowane właśnie przez komisję w dniach 17–18 kwietnia 2018 r. w Moskwie. Przy okazji omówiono kwestię opublikowania kolejnego tomu dokumentów (*Litwa – Rosja Radziecka w latach 1917–1920*) oraz wskazano priorytetowe kierunki badań: konsultacje dotyczące przygotowania podręcznika historii Wielkiego Księstwa Litewskiego, Litwa w Imperium Rosyjskim i Litwa w czasach sowieckich (przede wszystkim aspekty społeczne, religijne i ekonomiczne). Oprócz członków Komisji w seminarium wzięli udział także politycy i dyplomaci z obu stron⁵⁸. Należy jednak podkreślić, że wydarzenie to pozostało praktycznie niezauważone przez media.

Wnioski

Nie jest przypadkiem, że ostre polemiki o, wydawałoby się, dawno minione sprawy rozgrzewają dziś nie tylko pióra historyków, ale także głowy polityków. Spór jest niezwykle żywy. Można powiedzieć, że polityka pamięci na stałe wpisała się już politykę państw, stanowi jej ważną część. Przejawia się w postaci bezpośrednich wystąpień polityków, ale także działalności muzeów, instytucji i podejmowaniu różnorodnych inicjatyw, takich jak omawiane w niniejszym szkicu komisje. Co więcej, w ciągu ostatnich 10–15 lat można zaobserwować przejście od polityki pamięci, rozumianej jako uzupełnienie dyplomacji, do polityki pamięci, która jest elementem kampanii wyborczej⁵⁹.

Socjolog Lew Gudkow, dyrektor Centrum Jurija Lewady, zauważa, że pamięć historyczna Rosjan jest bardzo krótka, a wiedza historyczna większości społeczeństwa znikoma. I nawet, gdy odwołują się do wydarzeń z przeszłości, to nie znaczy, że mają o nich pełną wiedzę i rozumieją ich kontekst historyczny i współczesny⁶⁰. Dlatego konsekwentna polityka historycznego tryumfalizmu i zacierania własnych win realizowana przez władze Federacji Rosyjskiej przynosi wymierne skutki, przede wszystkim w polityce wewnętrznej.

⁵⁷ L. Želnieņ, *Tiesa ar melas? Saulius Skvernelis: „Su Rusija neturime absoliučiai jokių kontaktų”*, 14 I 2018, <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/finansai/tiesa-ar-melas-saulius-skvernelis-yra-abejoniu-del-siuksliu-kiekio-ar-netapsime-jas-importuojancia-salimi-662-975496>.

⁵⁸ A. Torin, *Sovmestnaya komissiya istorikov Rossii i Litvy vozobnovlyayet rabotu*, 20 IV 2018, <https://interaffairs.ru/news/show/19743>; *Bendra Lietuvos ir Rusijos istorikų komisija Maskvoje paminėjo Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metį*, 18 IV 2018, <https://www.urm.lt/ru/lt/naujienos/bendra-lietuvos-ir-rusijos-istoriku-komisija-maskvoje-paminejo-lietuvos-valstybes-atkurimo-100-meti>.

⁵⁹ *Polityka moralna a polityka pamięci*, rozmowa z K. Wigurą, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.

⁶⁰ *Proslavleniye Pobedy...*

W Rosji, jak też na Litwie i Łotwie, podobnie jak innych w państwach postkomunistycznych i poradzieckich, „polityka historyczna” stała się przedmiotem uwagi państwa jako narzędzie budowania tożsamości wokół narodowej symboliki – pokaż mi, kogo uznajesz za bohatera, a powiem ci, kim jesteś.

Kwestie oceny wspólnej przeszłości odgrywają niebagatelną rolę także w stosunkach dwustronnych, zwłaszcza w relacjach Rosji i państw bałtyckich. Jednym z celów Rosji jest osłabienie międzynarodowej pozycji Litwy, Łotwy i Estonii, a jedną z metod ukazywanie ich jako krajów, gdzie „gloryfikuje się nazizm” lub „pisze na nowo historię”. Strona rosyjska stara się umiędzynarodowić spory historyczne z państwami bałtyckimi, zwłaszcza te, które dotyczą „rehabilitacji nazizmu”.

Z kolei państwa bałtyckie doskonale zdają sobie sprawę, że ich dyskurs sąsiedzki konkuruje z dyskursem rosyjskim. Ciekawym kontekstem jest tu Europejska polityka sąsiedztwa (EPS), która dla państw bałtyckich staje się próbą zapewnienia sobie bezpieczeństwa – z jednej strony potwierdzeniem ich przynależności do Unii Europejskiej, a z drugiej poprzez wskazywanie na zagrożenie ze strony Rosji⁶¹.

Powstanie wspólnych komisji historyków (z Łotwą i Litwą) miało zmniejszyć napięcia, ale przede wszystkim poprawić wizerunek Rosji za granicą. O roli współpracy historyków mogą świadczyć słowa rosyjskiego wiceministra spraw zagranicznych Władimira Titowa z 2013 r. Oceniając stan stosunków rosyjsko-łotewskich wskazał na rok 2010 jako szczególny dla relacji dwustronnych – prezydent Zalters udał się z wizytą do Moskwy, zawarto dziesięć umów międzyrządowych, a także „w celu konstruktywnego omówienia kontrowersyjnych kwestii historycznych i ich odpolitycznienia głowy państw porozumiały się w sprawie utworzenia komisji historyków”⁶². Zresztą działalność komisji cały czas znajdowała się w sferze zainteresowania rosyjskiego MSZ. Czubarjan przyznawał, że przed posiedzeniami komisji spotykał się z pracownikami ministerstwa, a potem informował ich o przebiegu rozmów⁶³.

Część rosyjskich mediów, krytycznie nastawiona do współpracy historyków, a raczej celów jakie stawiała sobie druga strona, starała się pokazać członków komisji (a zwłaszcza jej przewodniczących) w negatywnym świetle, jako osoby mało wiarygodne. Do najczęściej atakowanych przez rosyjskie media historyków należał Inesis Feldmanis (przewodniczący łotewskiej części komisji). Wypominano mu np. wywiad, w którym powie-

⁶¹ D. Jakniunaite, op. cit., s. 128–130.

⁶² *Interviyu pyervogo zamyestityelya Ministra inostrannykh dyel Rossii V.G.Titova gazyetye «Iyesti syegodnya» (Latviya), opublikovannoye 10 oktyabrya 2013 goda*, 10 X 2013, http://www.mid.ru/press_service/deputy_ministers_speeches/-/asset_publisher/O3publba0Cjv/content/id/93058.

⁶³ V. Sprūde, *Aleksandrs Čubarjans – akadēmikis ar diplomāta “krampi”*, 4 XII 2012, <https://www.la.lv/aleksandrs-cubarjans-akademikis-ar-diplomata-krampi-2>.

dział, że propaganda nazistowska była bliższa prawdzie niż sowiecka, często pojawiały się nawet określenia „nazista”⁶⁴.

Według części rosyjskich obserwatorów komisje miały być dla państw bałtyckich narzędziem nacisku na Moskwę, aby ta uznała koncepcję okupacji. Oczywiście stronie rosyjskiej zależało, aby tak niewygodne pojęcia jak „okupacja” czy „ludobójstwo” pojawiały się jak najrzadziej. Obie strony oskarżały się wzajemnie o upolitycznienie historii i zbytnią uległość historyków wobec swoich rządów, które przeszłość traktują w sposób instrumentalny.

Wznowienie prac komisji rosyjsko-litewskiej i sygnały płynące z Łotwy mogą świadczyć, że w krajach bałtyckich pogodzone się z aneksją Krymu (która była powodem przerwania współpracy). W związku z tym w Rosji pojawiły się głosy, że dla przywódców państw bałtyckich ważniejsze jest skłonienie Moskwy do uznania „okupacji” niż solidarność z Ukrainą.

Niestety, wydaje się, że Rosji coraz bliżej dziś do jednej, powszechnie obowiązującej, oczywiście własnej wersji i oceny minionych wydarzeń. Kierując się zasadą *realpolitik*, realizuje swoje interesy narodowe i nie zajmuje się nadmiernie moralnością. Wykorzystuje każdy sposób, aby uzyskać wpływ zarówno globalny, jak i regionalny. W szczególności dotyczy to państw bałtyckich. Rosyjska „nowa imperialna” polityka wobec krajów postsowieckich obejmuje różnorodne instrumenty, w tym nacisk dyplomatyczny, propagandę, kampanie dezinformacyjne, które są też elementem rosyjskiej polityki historycznej⁶⁵. Słuszności powyższej tezy może dowodzić ostatnie zdanie komentarza opublikowanego przez Departament Informacji i Prasy rosyjskiego MSZ z okazji 80-lecia przystąpienia Litwy, Łotwy i Estonii do ZSRR: „Tak więc »doktryna okupacji« przyjęta przez rządy w Wilnie, Rydze i Tallinie jest czysto politycznym projektem mającym na celu wysuwanie różnych roszczeń wobec Federacji Rosyjskiej i fałszowanie historii tamtego czasu”⁶⁶. Dlatego powstawanie i działalność takich forów, jak opisywane komisje, jest niezbędne, aby sporne problemy wspólnej przeszłości istniały w przestrzeni publicznej i świadomości społecznej. Jeśli nawet taki dyskurs nie przyniesie bezpośredniego zbliżenia stanowisk, to ma szansę uchronić przed jednostronnym zafałszowaniem prawdy historycznej.

⁶⁴ *Glava rossijsko-latvijskoy komissii istorikov: natsistskaya propaganda pravdiveye sovetskoy*, 17 II 2013, <https://regnum.ru/news/polit/1626136.html>.

⁶⁵ D. Jakniunaite, op. cit., s. 120.

⁶⁶ *Kommentarij Departamenta informatsii i pechati MID Rossii v svyazi s 80-letiyem vstupleniya Latvii, Litvy i Estonii v sostav SSSR*, 22 VII 2020, https://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4252119.

Bibliografia

- A. Ažubalis *Rusijos ministru: okupācijas klausimas liks darbotvarkēje, Lietuva tēs enerģētikos reformas*, 6 XII 2011, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/aazubalis-rusijos-ministru-okupācijas-klausimas-likš-darbotvarkēje-lietuva-tēs-enerģētikos-reformas.d?id=52614429>.
- Aboltīnya prīravnyala sovetskuyu okkupatsiyu Latvii k Kholokostu*, 11 I 2011, <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/aboltīnya-prīravnyala-sovetskuyu-okkupatsiyu-latvii-k-holokostu.d?id=36172380>.
- Aleksandr Chubar'yan: skandal s peredachey arkhivnykh dokumentov Latvii razdut radi politiki*, 20 XI 2015, <http://tass.ru/opinions/interviews/2458770>.
- Aleksandrova V., *Latvija i istoricheskaya nauka – veshchi nesovmestimyye*, 23 I 2018, <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/23012018-latvija-i-istoricheskaya-nauka-veshchi-nesovmestimye/>.
- Bendra Lietuvos ir Rusijos istorikų komisija Maskvoje paminėjo Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metį*, 18 IX 2018, <https://www.urm.lt/ru/lt/naujienos/bendra-lietuvos-ir-rusijos-istoriku-komisija-maskvoje-paminejo-lietuvos-valstybes-atkurimo-100-meti>.
- Chechevishnikov A., *Istorii nadlezhit ne sudit', a ob'yasnyat'...*, „Yantarnyy Most” 2011, nr 4.
- Chubar'yan: rossiysko-latviyskaya komissiya istorikov vozobnovit rabotu*, 14 IX 2017, <https://lv.sputniknews.ru/20170913/chubarjan-rossijsko-latvijskaja-komissija-istorikov-vozobnovit-rabotu-5861510.html>.
- Darbas su kolegomis iš Rusijos sustojo*, 18 II 2015, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/darbas-su-kolegomis-is-rusijos-sustojo.d?id=67200538>.
- Divas trešdaļas no Krievijas arhīvos pasūtītājām dokumentu kopijām nesaņēmām, sarūgtināts vēsturnieks Zunda*, 4 VIII 2015, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/divas-tresdalas-no-krievijas-arhivos-pasutitajam-dokumentu-kopijam-nesanemam-sarugtinats-vesturnieks-zunda.d?id=46293811>.
- Dyukov A., Simindey V., *Gosudarstvennaya istoricheskaya politika Latvii: materialy k izucheniyu*, Moskva 2011.
- Dyukov A., Simindey V., *V plenu u etnokratii. O politicheskoy angazhirovannosti latviyskoy ofitsial'noy istoriografii*, „Svobodnaya mysl'” 2012, nr 1/2.
- Feldmanis: Sadarbība ar Krievijas vēsturniekiem veicinās to, ka Krievija ātrāk atzīs Latvijas okupācijas faktu*, 9 VIII 2012, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/viedokli/feldmanis-sadarbiba-ar-krievijas-vesturniekiem-veicinas-to-ka-krievija-atrak-atzis-latvijas-okupācijas-faktu-13961927/comments>.
- Glava rossiysko-latviyskoy komissii istorikov: natsistskaya propaganda pravdiveye sovetskoy*, 17 II 2013, <https://regnum.ru/news/polit/1626136.html>.
- Grib atjaunot Krievijas-Latvijas vēsturnieku komisijas darbu*, 20 III 2016, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/grib-atjaunot-krievijas-latvijas-vesturnieku-komisijas-darbu.d?id=47209501>.

- Il wojna światowa i współczesne narracje historyczne*, rozmowa z P. Semką, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.
- Intyerviyu pyervogo zamyestityelya Ministra inostrannykh dyel Rossii V.G.Titova gazyetye «Vyesti syegodnya» (Latviya)*, opublikovannoye 10 oktyabrya 2013 goda, 10 X 2013, http://www.mid.ru/press_service/deputy_ministers_speeches/-/asset_publisher/O3publba0Cjv/content/id/93058.
- Istoriki Latvii i Rossii obsudyat bolezennyye voprosy*, 26 XI 2012, http://www.mixnews.lv/ru/society/news/111594_istoriki-latvii-i-rossii-obsudyat-bolezennyye-voprosy/.
- Istoriki Latvii: Kazhotsin'sh nesët otvet-stvennost' pered latyshskim narodom za lozh' i prestupleniya*, 12 XII 2011, <https://regnum.ru/news/1363847.html>.
- Yermolayeva N., *Strany Pribaltiki politiziruyut istoriyu*, 6 XII 2013, <https://rg.ru/2013/12/06/pribaltika-site.html>.
- Jakniunaite D., *Neighbourhood Politics of Baltic States: Between the EU and Russia*, [w:] *Identity and Foreign Policy Baltic-Russian Relations and European Integration*, eds. E. Berg, P. Ehin, Ashgate 2009.
- Kommentariy Departamenta informatsii i pechati MID Rossii v svyazi s 80-letiyem vstupleniya Latvii, Litvy i Estonii v sostav SSSR*, 22 VII 2020, https://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4252119.
- Krievija nav izrādījusi nekādas aktivitātes vēsturnieku komisijas darba uzsākšanai*, 27 IX 2011, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/krievija-nav-izradijusi-nekadas-aktivitates-vesturnieku-komisijas-darba-uzsaksanai-13905684>.
- Krievijas kavēšanās dēļ vēsturnieku komisija joprojām darbu nav sākusī*, 14 VI 2011, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/krievijas-kavesanas-del-vesturnieku-komisija-joprojam-darbu-nav-sakusi-13888294>.
- Krievijā neielaiž Latvijas vēsturnieku Strodu*, 9 VI 2007, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/krievija-neielaiz-latvijas-vesturnieku-strodu.d?id=18153237>.
- Krylov I., *Latviya toropit Rossiyu «razobrat'sya» s istoriyey*, 8 VI 2011, <https://ruskiymir.ru/news/31237/>.
- Latviya: novyye otnosheniya s novoy Rossiyey*, 16 XII 2010, <http://www.expert.ru/2010/12/16/latviya-novyie-otnosheniya-s-novoj-rossiej/>.
- Latvijas vēsturnieki Maskavas arhīvā iepazinušies ar Kominternes dokumentiem*, 6 V 2012, <https://www.la.lv/latvijas-vesturnieki-maskavas-arhiva-iepazinusies-ar-kominternes-dokumentiem>.
- Latvijas vēsturnieku komisijas vadītājs grib atjaunot sadarbību ar Krieviju*, 20 III 2016, <https://www.tvnet.lv/4984334/latvijas-vesturnieku-komisijas-vaditajs-grib-atjaunot-sadarbibu-ar-krieviju/comments>.
- Latvijas Zinātņu akadēmijā viesojas Latvijas-Krievijas kopējās vēsturnieku komisijas līdzpriekšsēdētājs akadēmiķis Aleksandrs Čubarjans*, 12 IX 2017, http://archive.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=3949&Itemid=43.

- Latvijas-Krievijas vēsturnieku komisija pakāpeniski atsāk sadarbību*, 6 XI 2015, <https://www.delfi.lv/news/national/politics/latvijas-krievijas-vesturnieku-komisija-pakapeniski-atsak-sadarbibu.d?id=46684179>.
- Linkyavichyus: narabotki istorikov Litvy i RF mozhno privilech' i k dvukhstoronnim otnosheniyam*, 15 II 2013, <https://www.delfi.lt/ru/news/politics/linkyavichyus-narabotki-istorikov-litvy-i-rf-mozhno-privlech-i-k-dvukhstoronnim-otnosheniyam.d?id=60687165>.
- Mikhail Demurin: Letom 1940 goda imela mesto ne okkupatsiya, a fiasko gosudarstvennosti pribaltiyskikh stran*, 21 VIII 2006, <https://regnum.ru/news/708430.html>.
- Moskwa D., „Putinowska” wizja przeszłości. Nowa koncepcja nauczania historii w świetle polityki historycznej Federacji Rosyjskiej, „Historia i Polityka” 2014, nr 11(18).
- Mūrniece I., *Grūts darbs pie grūtās vēstures. Saruna ar Ārlietu ministrijas valsts sekretāru Andri Teikmani*, „Latvijas Avīze” 2011, nr 6.
- Nosovich A., *Pribaltika priznala Krym rossiyskim? Kompensatsii za «okkupatsiyu» vazhneye podderzhki Ukrainy*, 3 II 2020, <https://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/03022020-pribaltika-priznala-krym-rossiyskim-kompensatsii-za-okkupatsiyu-vazhnee-podderzhki-ukrainy/>.
- Novikov A., *Istoriik Dyukov: «Nado izuchat', a nepoliticheski ispol'zovat' proshloye»*, 11 VI 2013, <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/istorik-dyukov-nado-izuchat-a-ne-politicheski-ispolzovat-proshloe110613/>.
- Novoselova Y., *Krasno-beloje koleso*, „Rossiyskaya Gazeta” 2015, nr 242.
- O rossiyskoy chasti Sovmestnoy komissii Istorikovrossii i Latvii*, 2 XI 2011, http://www.latvia.mid.ru/news/ru/11_052_Rasporjazhenie.pdf.
- Ob organizatsii rossiyskoy chasti Sovmestnoy komissii istorikov Rossii i Latvii*, 8 VI 2011, <http://www.ras.ru/viewnumbereddodoc.aspx?id=69e715c8-1d69-40a4-98be-3ababce560ef&Language=ru>.
- Pamyat' o natsional'nykh tragediyakh tak zhe svyashchenna, kak pamyat' o pobedakh*, 30 X 2009, <http://kremlin.ru/events/president/news/5862>.
- Pielegnujāc pamięć*, rozmowa z P. Ukielskim, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.
- Polityka historyczna wobec II wojny światowej*, rozmowa z R. Chwedorukiem, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.
- Polityka moralna a polityka pamięci*, rozmowa z K. Wigurą, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 2019, nr 34(178), <https://teologiapolityczna.pl>.
- Posol Latvii v RF: istoriya – ne takaya uzhp prostaya veshch'*, 17 I 2018, <http://tass.ru/opinions/interviews/4881192>.
- Posol Latvii: bylo by neplokho, yesli by nashi i rossiyskiye istoriki sovместno rabotali nad XX vekom*, 31 I 2020, <http://www.freecity.lv/politika/63872/>.
- Press-konferentsiya po itogam rossiysko-latviyskikh peregovorov*, 20 XII 2010, <http://www.kremlin.ru/transcripts/9855>.

- Propaganda historyczna Rosji w latach 2004–2009*, dokument oprac. L. Pietrzak, B. Cichocki, zatwierdził szef BBN A. Szczygło, 16 IX 2009, <https://www.bbn.gov.pl>.
- Proslavleniye Pobedy – sposob kollektivnogo samoutverzhdeniya*, 8 V 2016, <https://lenta.ru/articles/2016/05/07/9may/>.
- Rekeda S., *Nikzhentaytis: dialog istorikov Rossii i Litvy – primer politikam*, 22 III 2013, <http://www.baltic-course.com/rus/opinion/?doc=72301>.
- Rutland P., *Introduction: nation-building in the Baltic states: thirty years of independence*, „Journal of Baltic Studies” 2021, vol. 52, z. 3.
- Simindey V., *Istoricheskaya politika Latvii. Materialy k izucheniyu*, Moskva 2013.
- Simindey V., *Ognem, shtykom i lest'yu. Mirovyeye voyny ikh natsionalisticheskaya interpretatsiya v Pribaltike*, Moskva 2015.
- Sprūde V., *Aleksandrs Čubarjans – akadēmiķis ar diplomāta “krampi”*, 4 XII 2012, <https://www.la.lv/aleksandrs-cubarjans-akademikis-ar-diplomata-krampi-2>.
- Sprūde V., *Latvijas – Krievijas vēsturnieku komisijas nākotni lems septembrī*, 15 VIII 2014, <https://www.la.lv/latvijas-krievijas-vesturnieku-komisijas-nakotni-lems-septembri>.
- Sprūde V., *Vēsturnieku komisija neērtā situācijā*, 13 XI 2015, <https://www.la.lv/vesturnieku-komisija-neerta-situacija>.
- Stenogramma vystupleniya i otvetov na voprosy SMI Ministra inostrannykh del Rossii S.V.Lavrova na sovmeštnoj press-konferentsii po itogam peregovorov s Ministrom inostrannykh del Latvii M. Rijekstin'shem*, 23 X 2008, http://www.mid.ru/press_service/minister_speeches/-/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/319958.
- Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii do 2020 goda*, 13 V 2009, <http://www.kremlin.ru/supplement/424>.
- Suslikova M., *«My dolzhny umerit' strasti»*, 15 XI 2011, <https://vz.ru/politics/2011/11/15/538542.html>.
- Tema “ushcherba” zakryta navsegda: kak Rossiya gotova obsuzhdat' istoriyu s Latviyey*, 18 VI 2020, <https://lv.sputniknews.ru/20200618/Tema-uscherba-zakryta-navsegda-kak-Rossiya-gotova-obsuzhdat-istoriyu-s-Latviyey-13919040.html>.
- Torin A., *Sovmešt'naya komissiya istorikov Rossii i Litvy vozobnovlyayet rabotu*, 20 IV 2018, <https://interaffairs.ru/news/show/19743>.
- Trečią kartą susirinko dvišalė Lietuvos ir Rusijos istorikų komisja*, 16 IX 2008, https://www.smm.lt/web/lt/pranesimai_spaudai/trecia-karta-susirinko-dvisale-lietuvos-ir-rusijos-istoriku-komisija.
- V Latvii nichego ne znayut o planakh Rossii po komissii istorikov*, 26 IV 2011, <https://regnum.ru/news/polit/1398760.html#ixzz1Kci5ugPs>.
- V Moskve proshlo tret'ye zasedaniye latviysko-rossiyskoy komissii istorikov*, 7 XII 2013, <https://regnum.ru/news/polit/1742313.html>.
- V Rige vozobnovila rabotu rossiysko-latviyskaya komissiya istorikov*, 14 IX 2017, <https://ria.ru/world/20170914/1504756713.html>.

- Valsts prezidents atbalsta Latvijas – Krievijas vēsturnieku komisijas darbību un mērķus, 26 XI 2012, <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidents-atbalsta-latvijas-krievijas-vesturnieku-komisijas-darbibu-un-merkus>.
- Vēsturnieki pirmo pētīs starpkaru period, 17 XI 2011, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/vesturnieki-pirmo-petis-starpkaru-periodu-13915631>.
- Viktor Gushchin: Rossiysko-latviyskaya komissiya istorikov: v povestke dnya - priznaniye „okkupatsii”, 16 I 2011, <https://regnum.ru/news/1364857.html>.
- Włodkowska-Bagan A., *Soft Power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw „bliskiej zagranicy”*, „e-Politikon” 2012, nr 3.
- Zachem RAN tak navyazchivo vedēt «dialog» s Latviyey o «sovetskoj okkupatsii»? , 21 XI 2015, <https://regnum.ru/news/polit/2017644.html>.
- Želnienė L., *Tiesa ar melas? Saulius Skvernelis: „Su Rusija neturime absoliučiai jokių kontaktų”*, 14 I 2018, <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/finansai/tiesa-ar-melas-saulius-skvernelis-yra-abejoniu-del-siuksliu-kiekio-ar-netapsime-jas-importuojancia-salimi-662-975496>.

The Establishment and Operations of the Russian-Lithuanian and Russian-Latvian History Committees (2006–2020) as an Instrument of Historical Policy

Summary: The article analyzes the establishment and operations of the Russian-Lithuanian and Russian-Latvian History Committees as an instrument of historical policy that was initiated to promote bilateral relations between the Russian Federations, Lithuania and Latvia. In Russia and the Baltic states, historical policy is regarded as an important instrument of building national identity that is rooted in national symbols. The historical narrative adopted by Lithuania and Latvia is often at odds with Russian historical memory, which is why bilateral history committees were established to foster debate on controversial issues. The Russian-Lithuanian History Committee was created in 2006. The establishment of the Russian-Latvian History Committee was fraught with many problems, and the organization was founded only in 2011. Both committees suspended their operations upon the outbreak of the military conflict in Ukraine in 2014, but their activities were revived in 2017. The Russian-Lithuanian committee published two volumes of archival documents (in 2006 and 2013), whereas the Russian-Latvian committee was successful in accessing source documents from Russian archives. The committees stirred considerable controversy and criticism in all three countries. However, historical policy should rely on factual information and reliable research to ensure that historical facts are not manipulated for the needs of state-controlled propaganda.

Keywords: historical policy, international relations, Lithuania, Latvia, Russia